

Etnologického ústavu AV ČR. Tyto texty tvořily různorodý materiál, zaslány byly dopisy, deníky, autobiografie či vzpomínky na určité události (tzv. životopisné zápisky). Součástí došlých zásilek byly také dobové fotografie, kopie osobních dokumentů, novinové články či celé knihy o historii Brna nebo již jinde publikované vzpomínky vysídlených brněnských Němců, tedy pro etnology a historiky neméně zajímavý a cenný pramen.

Získaný autobiografický materiál je ze strany autorky podrobně popsán a kategorizován, všímá si jeho forem, rozsahu (v průměru měly texty okolo deseti až třiceti stran), doby sepsání (naprostá většina z nich byla sepsána ještě před samotnou výzvou) a důvodem jejich vzniku. Nechybí ani věkové (nejstarší autorka se narodila na konci 19. století), genderové (jednalo se o 13 žen a 18 mužů) a sociální složení (převažovaly střední a vysoké společenské vrstvy) autorů těchto textů. Ve zvláštní kapitole jsou přiblíženy redakční úpravy, jimiž autobiografie před knižním vydáním prošly.

Těžiště publikace a její významný přínos spatřuji především v druhé části, která je založena na jedenácti vybraných autobiografiích vysídlených Němců z Brna. Klíčem k jejich výběru se stal požadavek různorodosti forem těchto pramenů, zastoupeny jsou jak deníky, životopisné zápisky, tak autobiografie. Roli při výběru sehrál také rok narození, použity byly dokumenty pocházející od nejstarších autorů narozených před rokem 1914 a v meziválečném období. Texty od osob, narozených na konci třicátých let, respektive počátkem čtyřicátých let 20. století, zařazeny nebyly, neboť vlastní vzpomínky na život v Brně byly v těchto případech značně omezené. O své vzpomínky se v knize se čtenářem podílí čtyři ženy a sedm mužů, což přibližně odpovídalo genderovému zastoupení v celé sbírce. V neposlední řadě se jako důležité kritérium ukázal také rozsah autobiografií. Komplikace přinášely jak příliš dlouhé vzpomínky na vlastní život, které by zasloužily samostatné vydání, tak naopak velmi krátké texty, které neobsahovaly dostatečné množství informací pro možné zveřejnění a často se koncentrovaly pouze na jednu událost. Vybíráno proto bylo ze středně obsáhlých textů.

Každá autobiografie je doplněna biogramem, ve kterém jsou představeny nejdůležitější momenty životní dráhy tvůrců těchto dokumentů. Zatímco v samotných autobiografiích se může čtenář ponořit do vzpomínek na život v Brně před rokem 1945, respektive 1946, případně se dočte o pozdějších návštěvách Brna, v biogramu je popsán i další poválečný osud vzpomínajících osob. Toto cenné uvedení do tematicky a časově ohraničené autobiografie, které ji zasadí do širšího kontextu, je vždy zakončeno informacemi o tom, jak byl dokument získán, z jakého důvodu byl sepsán a jakou úpravou před zveřejněním prošel. Publikace je dále doplněna bohatou fotodokumentací, nechybí ani výkladový slovník dobových pojmů, uličník a jmenný a geografický rejstřík.

Jana Nosková se tématem dějin a kultury německy hovořícího obyvatelstva v českých zemích zabývá již dlouhodobě, a je tak možné předpokládat jistou kvalitu jejích textů. Ani recenzovaná kniha *Proč to vyprávím* v tomto ohledu nezklamala. Práci lze hodnotit jako velmi zdařilou a hodnotnou; nabízí nejen vhled do městské každodennosti z perspektivy někdejších obyvatel Brna, ale je také vítaným zdrojem informací z hlediska regionalistického bádání. Kniha by však neměla vyvolat zájem pouze u odborníků, pro svou přitažlivou a srozumitelnou formu si bezesporu najde cestu i k široké čtenářské obci.

Sandra Kreisslová

DOI: 10.14712/23363525.2018.58

Milena Lenderová – Martina Halířová – Tomáš Jiránek: *Vše pro dítě! Válečné dětství 1914–1918*. Litomyšl, Praha: Paseka, 2015, 277 s.

Kolektiv tří autorů působících na Univerzitě Pardubice připravil společnou publikaci nazvanou *Vše pro dítě! s* podtitulem *Válečné dětství 1914–1918*, kterou vydalo v Praze a Litomyšli nakladatelství Paseka v roce 2015. Milena Lenderová, autorka nebo spoluautorka téměř všech kapitol dané knihy, se odborně zaměřuje především na dějiny každodennosti 19. století,

genderovou historií 19. století a dějiny česko-francouzských kulturních vztahů 18. a 19. století. Martina Halířová se specializuje na dějiny každodennosti 19. století, genderovou historií 19. století, dějiny dětství, sociální dějiny a dějiny zdravotnictví. Tomáš Jiránek se zabývá hospodářskými dějinami českých zemí 19. a 20. století a vojenskými dějinami 19. a 20. století. Každý z autorů přistoupil ke zpracovávanému tématu prizmatem vlastního odborného zaměření a vznikla tak publikace, která pojednává o různých segmentech dětské válečné každodennosti v době Velké války.

Kniha je rozčleněna do sedmi kapitol a doplněna téměř třiceti stranami obrazových příloh, které ilustrují předcházející text. Autorem první kapitoly „Život v českých zemích za první světové války“ je Tomáš Jiránek. Jedná se v podstatě o jakousi vstupní kapitolu, kterou autor uvádí čtenáře do širších souvislostí zkoumané problematiky. Životy dětí a jejich každodennost se odehrávaly na pozadí života Rakouska-Uherska, monarchie, která před válkou z hospodářského hlediska poněkud zaostávala za vyspělejšími státy západní Evropy a která byla ohrožena vnitropolitickou nestabilitou plynoucí ze zostřujícího se napětí mezi jednotlivými národy (s. 16). Po vyhlášení války se začal každodenní život obyvatelstva proměňovat. Mobilizace odvedla na frontu několik milionů mužů. Jejich pracovní pozice musely zaujmout ženy, rostl podíl dětské práce a do výroby se zapojovaly i osoby pokročilejšího věku (s. 23). Některé ze základních potřeb bylo postupně možné uspokojit jen díky přidělovým lístkům (s. 24). Proměnily se životní podmínky i role jednotlivých členů rodiny, kterou už ne vždy tvořili rodiče a jejich děti.

Ve druhé kapitole „Slasti, strasti, traumata: dětská válečná každodennost“ přibližuje Milena Lenderová některé aspekty všednodenních i svátečních dní, které děti během války prožívaly. Počáteční zvědavost i nadšení obyvatelstva z vyhlášení války brzy opadly. Válka, která byla zprvu inspirací dětským hrám, kresbám i chlapeckým touhám po „skutečných“ vojenských oblecích, byla vystřídána realitou, v níž bylo mnohdy největším přáním odstranit nedostatky, které válka přinesla. Městské děti a ženy se vypravovaly o nedělích na venkov, kde se

snažily sehnat něco k jídlu (s. 60). Nedostatek potravin, které byly navíc často nekvalitní či zkažené (s. 59), vedl k tomu, že se na jídelníčku koncem války objevovalo vše, co bylo možné nalézt či sebrat v přírodě (s. 62). Hladovějícím se snažily pomoci obecní či městské úřady zřizováním válečných kuchyní, do nichž měly přístup školní děti i veřejnost (s. 58). Co se týče odívání a obouvání, děti byly nabádány k šetrnosti. Dětské oděvy byly přešívány z obnošených šatů dospělých, nastavovány, zužitkovávaly se i kvalitní předválečné bytové textilie (s. 64). Rovněž boty se začaly vyrábět z náhradních materiálů a v teplém počasí měly děti chodit co nejvíce bosy (s. 65). Autorka však také upozorňuje na skutečnost, že se nedostatek projevoval například i oslabováním tradičních rodinných a veřejných festivit. Vánoce byly stále chudší, na poutích a posvíceních nebylo postupem doby co prodávat (s. 46). Rakouské vlastnictví bylo naproti tomu posilováno oslavami jmenin a narozenin panovníka i jeho rodiny, slavila se také všechna vítězství rakouské armády a armád spojeneckých (s. 41–43). Vítězství armád byla ovšem vykoupena raněnými a mrtvými. Hned v září 1914 se ve městech objevovali první ranění, kteří neunikli dětskému oku. S bolestí a smrtí se děti setkávaly již před válkou, lidé stonali a umírali doma (s. 48). Válka ovšem do života dětí přinesla utrpení a smrt, jež se zdály být nekonečné.

Ve třetí kapitole „Válka a škola“ seznamuje Milena Lenderová čtenáře s fungováním instituce, která se snažila dětská trápení a nejistotu každodenního života alespoň zčásti mírnit. Ve škole i nadále určovala běh věci jasná pravidla, vznikala zde přátelství, která pomáhala zmírňovat zármutek ze ztráty blízkých, učitelé pomáhali dětem v hmotné nouzi, jak se dalo (s. 93). Škola jako státní instituce však měla i jiná válečná poslání. Měla v dětech pěstovat vlastenecké city, lásku k panovníkovi a myšlenku svornosti (s. 79), výuka měla podporovat posílení rakouského patriotizmu a bylo potřeba odstranit vše, včetně knih, co by tuto výchovu ohrožovalo (s. 83). V této souvislosti autorka zmiňuje problém, se kterým se české děti, např. na rozdíl od svých francouzských vrstevníků, musely potýkat. Děti byly oficiálně vedeny k tomu, že jsou

součástí užší vlasti (Čech) a širší vlasti (Rakouska). Rozštěpení vlasteneckého přináležení tak bylo pro děti další komplikací v každodenním životě, neboť něco jiného se říkalo doma, něco jiného ve škole (s. 94). Škola sama však řešila své vlastní problémy, neboť vyučovací systém se s postupem války hrotil. Přispívaly k tomu odvodů učitelů, zábor škol pro vojenské účely, zatížení škol pracovními povinnostmi, později i nedostatek uhlí (s. 69).

Ve čtvrté kapitole „Děti jako válečná pracovní síla“ zachycuje Tomáš Jiránek s Milenou Lenderovou fenomén dětské práce i jeho postupné legislativní úpravy. Práce dětí nebyla ničím novým; děti pomáhaly doma, na poli, v dílně, v obchodě, během industrializace se některé zapojily i do práce v továrnách (s. 98). V 19. století spatřujeme snahu státu legislativně upravit délku a charakter práce, kterou děti mohly vykonávat, s ohledem na jejich věk. Následné debaty o předčasném vtažení dítěte do pracovního procesu, jichž se účastnila i vznikající česká sociologie, byly ale přerušeny válkou (s. 101). Od jejího počátku byla zřejmá nutnost zapojení dětí do práce. Bylo nezbytné nahradit chybějící pracovní sílu odvedených mužů, navíc bylo třeba je živit, vyzbrojit, šatit a ubytovat (s. 101). Jejich odchod na frontu se ale projevil i v domácnostech, kde bylo potřeba každé koruny. Děti se tak zapojovaly v zemědělství, řemeslech, podílely se i na nejrůznějších sbírkách či sběrech. Zábavu dětí nahradila práce, zahálet či odpočívat bylo i v době prázdnin ostudou (s. 110).

V páté kapitole „Století dítěte? Možnosti a limity válečné sociální péče“ představují Martina Halířová a Milena Lenderová dobovou právní ochranu dětí, její úpravy a rozvoj dobročinné péče. Její význam začal narůstat ve 2. polovině 19. století, kdy začalo být mnoho snah směřováno na chudé děti a byly zakládány nové instituce sociální péče, např. sirotčince, azyly, ochrannovy, výchovny (s. 123). Po vypuknutí první světové války se státní i dobročinné instituce začaly zaměřovat rovněž na podporu raněných, nemocných a rodin mobilizovaných a jejich pozůstalých (s. 126). Jedním z nejvýznamnějších spolků, kterému se autorky věnují detailně a jenž se zaměřoval na široké spektrum činností, byl spolek České srdce (s. 135). Vyrůstání dětí

bez dozoru – otcové byli na frontě, školní výuka a výchova byly narušeny – vedlo k rozvolnění jejich mravů. Děti mluvily vulgárně, rozmohla se dětská zločinnost. Ve snaze předcházet kriminalitě a delikvenci dětí a mládeže zřizovaly, jako už před válkou, některé dobročinné spolky, např. prázdninové kolonie, kde panoval pevně stanovený řád a aktivity dětí byly zaměřeny na všestrannou výchovu a jejich rozvoj (s. 145).

Šestá kapitola „Zdraví dětí v době Velké války“, jejímiž autorkami jsou Martina Halířová a Milena Lenderová, se věnuje nemocem, kterými byly děti za války ohroženy, a seznamuje čtenáře s možnostmi preventivního očkovaní proti těmto nemocem a možnostmi jejich léčby. Jak upozorňují autorky, válečný úbytek porodů jen prohloubil již několik desetiletí trvající trend klesající porodnosti; muži odešli na frontu, podvýchava žen snižovala jejich plodnost a ovzduší války často vedlo ženy k pokusům o zabránění otěhotnění či ukončení těhotenství (s. 151). Není čemu se divit. Šestina až pětina živě narozených dětí se během Velké války nedožila jednoho roku a děti do čtyř let tvořily nejpočetnější skupinu zemřelých – jejich podíl z celkového počtu zemřelých byl v prvních dvou letech války více než 30 % (s. 153). Přeživší děti byly ohrožovány nemocemi. Hned od počátku války se šířily cholera a úplavice, během války pak narůstal počet nakažených pravými neštovicemi, tyfovými onemocněními, děti ohrožoval také záškrt, spála, spalničky, tuberkulóza, černý kašel, na konci první světové války i pandemie španělské chřipky.

Sedmou kapitolou „Děti bez domova: děti uprchlíků, děti internované a vězněné“ uzavírá knihu Milena Lenderová. Dává zde prostor dětem, které zažívaly nad všechna válečná trápení jedno další – musely opustit svůj domov. Již od září 1914 byli do vnitrozemí monarchie převáženi ti, již prchali před válkou. Z Ruskem okupované oblasti východní Haliče a Bukoviny to byli Židé, Poláci a Ukrajinci, se vstupem Itálie do války pak byli přesídlováni další rakouští občané, italtští, rumunští a slovinští uprchlíci. Někteří se sili s místními obyvateli lépe, jiní hůře, jak ilustruje autorka příklady uvedenými v textu. Ať tak či tak, pro místní děti, zejména ty venkovské, se jednalo o novou zkušenost – svou

obec a školu sdílely s jinak mluvícími vrstevníky (s. 182). Pro uprchlické děti mělo být zajištěno vyučování v již existujících institucích, případně mělo být zřízeno zvláštní oddělení či škola tam, kde byli mezi uprchlíky i učitelé (s. 178). Další, ještě smutnější skupinou dětí bez domova byly ty, které pobývaly v zajateckých táborech (s. 186).

Různá zaměření autorů knihy umožnila pokrýt řadu témat, která spadají do dětské válečné každodennosti během let 1914–1918. Kniha mapuje oblasti každodennosti, kterými se velká historie nezabývá a jejichž význam je mnohdy opomíjen. Teprve vykreslením dobových podmínek na sebe výrazněji upozorňují a vystupují jako něco nesamozřejmého, jako něco, co je při studiu velké historie snadno opomenutelné, co však zásadním způsobem formuje životy jednotlivců, kteří se na utváření historie více či méně podílejí.

Přestože Velká válka nezasáhla děti v českých zemích bezprostředně, radikálně proměnila podobu prožívání jejich dětství. Jednotlivé kapitoly knihy vždy nejprve nastiňují, jaká byla situace v té které oblasti zájmu před vypuknutím války. Poté autoři poukazují na proměny, k nimž postupně docházelo. Čerpají při tom z nejrozličnějších pramenů, školních a obecních kronik, dobových časopisů, školních učebnic, několika deníků starších dětí aj., jejichž ukázkami v textu dokreslují dobovou situaci. Popis každodenního života přitom není povrchní. Autoři nekončí prostým konstatováním faktů, že děti neměly co jíst, nebyl dostatek materiálů na ošacení a obutí, nedostávalo se uhlí apod., ale dovádějí tyto skutečnosti do důsledků, které samy podobu dětské každodennosti určovaly. Kvůli nedostatku materiálů na obutí bylo dětem doporučováno chodit na boso, kdykoli jen to bylo možné (s. 65), kvůli nedostatku petroleje do lamp a nedostatku svíček musely děti stihnout napsat školní úkoly za světla (s. 59) atp.

Ačkoliv kniha pokrývá široké spektrum oblastí každodenního života dětí, poněkud stranou zůstává rodina. Ano, autoři zmiňují odchod mužů (otců, bratrů) na frontu, prohlubování předválečného trendu úbytku porodů, nástup mnohých žen (matek) do zaměstnání. Avšak jako by v tomto případě chybělo ono dovedení obecných konstatování do důsledku. Jaké bylo

rodinné zázemí dětí? S kým žily v domácnosti? Jak početné byly rodiny bez otců na frontě? Jakou úlohu hráli během války prarodiče a širší rodina? S rodinným zázemím je úzce spojen i sociální původ dítěte. Děťství za Velké války nelze vnímat jako jednolitě. V samotném textu publikace je rozdíl mnohde naznačen – poněkud jiné podmínky všednodenního života měly děti na venkově a ve městě (ne vždy ve prospěch města), poněkud jiné v chudších a v bohatších rodinách. Prokreslení tohoto rozdílu by mohlo být na některých místech o něco patrnější.

Jak v samotném úvodu knihy zmiňuje Milena Lenderová, osudy dětí během první světové války, ani válečná každodennost dosud nebyly v popředí zájmu českých historiků. Tato kniha je proto přínosným krokem vpřed v historickém zkoumání problematiky dětství za první světové války, resp. problematiky dětství a dětské každodennosti vůbec. Stává se jedním z významných výchozích bodů pro doplňující či navazující bádání na tomto poli zájmu. Knihu lze doporučit historikům, kteří mají ambice rozvíjet téma dětské válečné každodennosti či dětské každodennosti vůbec, neboť je zdrojem množství faktů, ale i zdrojem možností dalšího bádání, které otevírá. Rovněž (historickým) sociologům může být kniha užitečná. Postavením dětské válečné každodennosti do kontrastu se současností mohou získat prostředek k odstoupení od současné dětské každodennosti a získat tak nové náhledy na ni. Za přečtení stojí kniha i všem těm, které její tematika zajímá, neboť kromě seznámení s různými segmenty dětské každodennosti za první světové války přinese čtenáři i uvědomění si toho, že mnohé, co je dnes často pokládáno za samozřejmé, samozřejmé není.

Tereza Čepilová

DOI: 10.14712/23363525.2018.59

Michel Houellebecq: *Podvolení*. Praha: Odeon, 2015, 248 s.

Jednou z největších literárních událostí posledních let se stala antiutopie *Podvolení* (*Soumission*, originál 2015) z pera kritikou oceňovaného francouzského spisovatele a provokatéra